

ՄԻ ՔԱՆԻ ԱՐՔԵՏԻՊՈՍՅԻՆ ՊԱՏԿԵՐԱՑՈՒՄՆԵՐ ՄՈՒՇԵՂ ԳԱՆՇՈՑԱՆԻ
«ՄԱՄՓՐԵ ԱՐՔԱՆ» ՊԱՏՄՎԱԾՔՈՒՄ

Գագիկ Վ. Խաչիկյան

Արեգնազ Վ. Մելիքսեթյան

Շիրակի Մ. Նալբանդյանի անվան պետական համալսարան, Գյումրի, ՀՀ

Անվտվում

Նախաբան. Սույն հոդվածով վերլուծում ենք Մուշեղ Գալշոյանի «Մամփրե արքան» պատմվածքը՝ բացահայտելով պատմվածքում առկա արքետիպային պատկերացումները, որոնք մինչ այժմ չեն շոշափվել գրականագետների կողմից: Պատմվածքի հիմքում ընկած է հայոց ցեղասպանության թեման և դրա ազդեցությունը Մամփրեի կյանքում: Կարևոր ենք համարում արքետիպերի մեկնաբանությունը համաշխարհային մշակույթի խորհրդանիշների համատեքստում: Մեթոդներ և նյութեր. Որպես գրականագիտական վարկած՝ մենք ներկայացրել ենք «Մամփրե արքան» պատմվածքում դրսևորված արքետիպային պատկերացումները: Ուսումնասիրությունը հիմնված է գրականության մեջ արքետիպերի դերակատարության վրա: Հոդվածում անդրադարձել ենք Ա. Յու. Բոլշակովայի տեսակետին: Մեր կողմից տրված մեկնաբանությունները կատարվել են հաշվի առնելով նաև ԵՊՀ-ի ուսումնական ձեռնարկում առկա վերլուծությունները: Վերլուծություն. Հատկապես առանձնացվել է Մամփրեի կերպարը՝ որպես արքետիպային պատկերացումներ խտացնող հերոս: Նա ձգտում է ճշմարտությունն ու արդարությունը հաստատել գրի միջոցով՝ ութսուն տարեկանում մեսրոպյան այբուբենը սովորելու շնորհիվ: Հոդվածում քննարկվում են Մամփրեի՝ այբուբենը սովորելու կենսական անհրաժեշտություն դարձած ձգտման պատճառները: Աշխատանքում կարևորվում են թե՛ Մամփրեի կերպարը՝ որպես ստեղծագործության սուբյեկտի ֆիգուրայի արքետիպ, թե՛ Մարիամ Աստվածածնի պաշտամունքը և ջրհեղեղի արքետիպային իմաստը՝ որպես շրջադարձային իրադարձությունների խորհրդանիշ: Արդյունքներ. Մաշտոցյան այբուբենի իմացությունը Մամփրեի համար դառնում է ազգային ինքնությունը պահպանելու և կենսական ճշմարտությունները բացահայտելու միջոց:

Նրա համար տառերը «կարմիր են», քանի որ Մաշտոցի սրտից են ծնվել և մասնակցել սրբազան կոիվների՝ ազատության համար: Հեղինակների ներդրումը. Հոդվածի հեղինակ Գագիկ Խաչիկյանը մտահղացել և ղեկավարել է հետազոտությունը, մշակել հիմնական տեսական հիմքերը և կատարել հոդվածի հիմնական շարադրանքն ու վերջնական խմբագրումը: Արեգնազ Մելիքսեթյանը կատարել է պատմվածքի գրականագիտական ուսումնասիրություն, հավաքագրել ու համակարգել անհրաժեշտ նյութերը, ինչպես նաև մասնակցել արդյունքների մեկնաբանմանը և հոդվածի նախնական տարբերակի պատրաստմանը: Երկու հեղինակներն էլ համատեղ քննարկել են վերլուծության արդյունքները և հաստատել հոդվածի վերջնական տարբերակը:

Բանալի բառեր՝ Մուշեղ Գալշոյան, «Մամիրե արքան» պատմվածքը, ստեղծագործական գործընթացի սուբյեկտի ֆիգուրայի արքեսիպային պատկերացումը, մաշտոցյան այբուբենը, գրողը և կենսական, պատմական ճշմարտությունն ու արդարությունը:

Ինչպես հղել՝ Խաչիկյան Գ., Մելիքսեթյան Ա. Մի քանի արքեսիպային պատկերացումներ Մուշեղ Գալշոյանի «Մամիրե արքան» պատմվածքում, // ԳԱԱ ՇՀՀ Կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ»: Գյումրի, 2025թ., 2(28): 247-258 էջեր: DOI:10.52971/18294316-2025.28.2-247

SOME ARCHETYPAL REPRESENTATIONS IN MUSHEGH GALSHOYAN'S SHORT STORY "KING MAMPRE"

Gagik V. Khachikyan

Aregnaz V. Meliksetyan

Shirak State University after M. Nalbandyan, Gyumri, RA

Abstract

Introduction: The article analyzes Mushegh Galshoyan's short story "King Mampre" and reveals its archetypal representations that may have been overlooked by other literary scholars. The story centers on the Armenian Genocide and its consequences in Mampre's life. We emphasize the importance of interpreting archetypes within the context of world cultural symbols. **Methods and Materials:** As a literary hypothesis, we have presented several archetypal representations manifested in Mushegh Galshoyan's short story "King Mampre". The study is based on the role of archetypes in literature. We referred to the viewpoint of A. Yu. Bolshakova, according to which, archetypes are "basic concepts that serve as reference points for people". Our interpretations also considered the notions expressed in the YSU educational manual. **Analysis:** Particular attention is paid to the character of Mampre as a variant of the archetypal representation of a creative individual. He seeks to affirm truth and justice through written word, thanks to learning the Mesropian alphabet at the age of eighty. The story also discusses Mampre's vital issues related to learning the alphabet. In the work, both the character of Mampre, as an archetype of the figure of the subject of creation, and the cult of the Virgin Mary, and the archetypal meaning of the flood as a symbol of pivotal events are emphasized. **Results:** Mampre's knowledge of the Mashtotsian alphabet becomes a means of preserving national identity and revealing vital truths. For him, the letters are "red" because they were created from Mashtots' heart and participated in sacred battles for freedom. Mampre considers the alphabet to be the king of his people. His character becomes a vivid manifestation of the archetypal representation of a creative individual. **Authors'**

Contributions: Gagik Khachikyan conceptualized and supervised the research, developed its main theoretical framework, and performed the primary composition and final editing of the article. Aregnaz Meliksetyan conducted literary study of the short story, collected and systematized the necessary materials, and participated in the interpretation of the results and the preparation of the initial draft of the article. Both authors have jointly discussed the results and approved the final version of the article.

Key words: *Mushegh Galshoyan, "King Mampre" short story, archetypal representation of the figure of the subject of the creative process, Mashtotsian alphabet, historical truth and justice.*

Citation: Khachikyan G., Meliksetyan, A. *Some Archetypal Representations in Mushegh Galshoyan's Short Story "King Mampre".*/"Scientific Works" of SCAS, NAS RA. Gyumri, 2025, 2 (28). 247 – 258 pp. DOI:10.52971/18294316-2025.28.2-247

Ն Ա Ն Ա Բ Ա Ն. Մուշեղ Գալշոյանի /1933-1980/ «Մարութա սարի ամպերը» /1981/ ժողովածուի պատմվածքներից յուրաքանչյուրը արքետիպային պատկերացումների ուրույն դրսևորումներ է պարունակում իր գեղարվեստական համակարգում: Մասնավորապես «Մամփրե արքան» պատմվածքում հեղինակը արքետիպային պատկերացումների ինքնատիպ փունջ է կիրառել, որի բացահայտումն ու մեկնաբանությունն իբրև գրականագիտական վարկած ներկայացվում է սույն հոդվածում: Այստեղ նախ ուզում ենք նշել հետևյալի մասին: Արքետիպի տեսության համբավավոր հիմնադիր հոգեբան, փիլիսոփա Կ.Գ.Յունգը /1875-1961/, ոգևորվելով իր տեսության կարևոր նշանակությամբ հոգեբանական գիտությունների, գրականության և արվեստների ուսումնասիրության մեջ ընդհանրապես, արտահայտել է նաև այսպիսի մի ուշագրավ միտք, ըստ որի՝ գրողներն իրենց ստեղծագործություններում պետք է շարունակ մտածեն արքետիպեր բացահայտելու մասին: Գրականագիտական վերլուծություններ կատարելիս այս մտքին մենք հաճախ ենք անդրադառնում, և, կամա թե ակամա, մեր ուշադրությունը սևեռվում է տվյալ երկում արքետիպային մոտիվներ կամ արքետիպային պատկերացումների դրսևորումներ գտնելու վրա: Ինչ խոսք, նման մոտեցումը պայմանավորված է նաև տվյալ գրական երկը առավել խորքային բացահայտումներով վերլուծելու անհրաժեշտությամբ:

Մեր ուսումնասիրության մեջ կիրառել ենք գրական վերլուծության **արքետիպային մեթոդը**՝ հիմնված Կարլ Գուստավ Յունգի հոգեվերլուծական տեսության վրա: Այս մոտեցումը թույլ է տալիս խորքային քննության ենթարկել Մուշեղ Գալշոյանի «Մամփրե արքան» պատմվածքը՝ բացահայտելով նրա՝ որպես հերոսի, անգիտակցականի շերտերն ու այդտեղ ամրակայված համամարդկային խորհրդանիշերը: Մենք նպատակ ունենք բացահայտելու պատմվածքում դրսևորված արքետիպային պատկերացումները՝ դրանք դիտարկելով համամարդկային մշակույթի և խորհրդանիշերի լայն համատեքստում:

Հոդվածի **նպատակն է** խորացված վերլուծության միջոցով լուսաբանել Մամփրեի կերպարի յուրահատուկ դրսևորումը՝ որպես արքետիպային պատկերացումներ կրողի մարմնացում: Մենք ձգտում ենք ցույց տալ, թե ինչպես է սասունցի գաղթականը, ութսուն տարեկանում այբուբեն սովորելով, դառնում ճշմարտության և արդարության աննկուն ջատագովը: Սույն աշխատանքը կհարստացնի Գալշոյանի ստեղծագործության ըմբռնումը և կխրախուսի նոր ընթերցումներ:

Մեր ուսումնասիրության **խնդիրն** է բացահայտել և համակարգել պատմվածքում առկա արքետիպային կերպարներն ու պատկերացումները, մասնավորապես՝ Մամփրեի բազմաշերտ կերպարը: Կարևոր է նաև վերլուծել հայոց ցեղասպանության թեմայի արտացոլումը արքետիպային շերտի միջոցով՝ ցույց տալով, թե ինչպես է հերոսի անձնական պայքարը դառնում ազգային տոկունության և ինքնության պահպանման խորհրդանիշ: Այս խնդիրների լուծումը թույլ կտա խորությամբ ըմբռնել պատմվածքի գեղարվեստական և գաղափարական արժեքը:

Թեմայի **արդիականությունը** պայմանավորված է անցյալի (հայոց ցեղասպանության) և ներկայի անքակտելի կապով, ինչպես նաև՝ պատմվածքում ներհյուսված համամարդկային արժեքներով: Այն շեշտում է ինչպես պատմական ճշմարտությունը հիշելու և փոխանցելու անհրաժեշտությունը, այնպես էլ կեղծիքի դեմ անհատի հերոսական պայքարի կարևորությունը: Մուշեղ Գալշոյանի պատմվածքը մնում է արդիական՝ որպես հավերժական հիշեցում ազգային ինքնության, տոկունության և արդարության հանդեպ ձգտման մասին:

ԲՈՎԱՆԴԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. Արքետիպային պատկերացումների դրսևորման առանձնահատկությունները Մ.Գալշոյանի «Մամփրե արքան» պատմվածքում: Արքետիպերի դրսևորումների դիտանկյունից պատմվածքի ուսումնասիրումը պայմանավորված է ընդհանրապես գրականության մեջ դրանց դերակատարության հետ: Մեզ համար ընդունելի է արքետիպերի մասին ռուս գրականագետ և տեսաբան Ա.Յու. Բոլշակովայի հետևյալ տեսակետը: «Մենք կարող ենք հատուկ կերպով առանձնացնել մշակութային անգիտակցականը իբրև այնպիսի ոլորտ, որտեղ նիքիում են նախնական՝ արքետիպային կերպարները, գաղափարները, մոտիվները, որոնք հետագայում գործուն դերակատարություն են ունենում գեղարվեստական ստեղծագործության մեջ» [4,48]: Նա սահմանում է նաև արքետիպերի մասին իր պատկերացումը. «Արքետիպերը հիմնային /բազային/ կոնցեպտներ են /ընդհանուր հասկացություններ, պատկերացումներ-Գ.Խ./, որոնք մարդկանց համար հանդիսանում են հենակետեր, ուղղորդում են կյանքի ճանաչողության գործընթացներում և ունեն անվանումներ»[4,48]: Գրականագետը առաջարկում է արքետիպերը համակարգելու այսպիսի մոտեցում: Նրա կարծիքով արքետիպերը կարելի է երեք մեծ խմբի բաժանել՝ ա/աստվածային արքետիպեր, բ/կենսափիլիսոփայական արքետիպեր և գ/մարդկային արքետիպեր: Ժամանակակից որոշ ռուս մասնագետների շրջանում տարածված է այն տեսակետը, որ արքետիպային պատկերացումները լինում են ունիվերսալ և ամեն մի ազգի մշակույթի մեջ յուրովի, անփոփոխ փոփոխված կերպով արտահայտվող էթնոմշակութային իրողություն: Մեզ համար, ընդհանուր առմամբ, ընդունելի են նաև արքետիպերի մասին այն պատկերացումները, որոնք արտահայտվել են ԵՊՀ-ի հրատարակչության տպագրած բուհական ուսումնական ձեռնարկում [2]: Արքետիպերի մասին վերոհիշյալ և այլ ուսումնասիրություններում արտահայտված տեսակետների հաշվառմամբ էլ մենք գրականագիտական մեկնաբանության ենք ենթարկել պատմվածքի գեղարվեստական համակարգում արքետիպային պատկերացումների հետ առնչվող մի շարք մշակութային-գրական, սիմվոլիկ դրսևորումները:

Ունիվերսալ արքեպիսկոպոսի մեջ առանձնահատուկ հզոր դրսևորումներ ունի մասնագետների վկայությամբ Անիմա-Անիմուս /կանացի սկիզբ-տղամարդկային սկիզբ/ արքեպիսկոպոս իր բազմազան անհատականացման տարբերակներով: Պատմվածքում դրա ուշագրավ արտահայտություններից մեկը, անշուշտ, Մարիամ Աստվածածնի պաշտամունքի հետ է առնչվում: Վերջինիս նկարը փակցված է Տեր Հարությունի դասասենյակի պատին, մետրոպոլիտային այբուբենի կողքին, այդպես կարծես ընդգծվում է տառերի աստվածային հովանու ներքո գտնվելու հանգամանքը: Մարիամ Աստվածածնի սրբապատկերը քրիստոնեական կրոնի խորհրդանշաններից է, որն այս դեպքում կարևորվել է ժողովրդի քրիստոնեական մշակույթի հետ կապվածության հանգամանքը ընդգծելու համար:

Արքեպիսկոպոս թեև կենսահոգեբանական երևույթներ են, սակայն բանահյուսության մեջ, արվեստում, գրականության մեջ անհատականացման և փոխակերպման հետևանքով տարբերակային դրսևորումներ ունեն, ինչի շնորհիվ հոգեբանական նախօրինակը՝ սկզբնագաղափարը, ներկայանում է անփոփոխ /ինվարիանտ/ փոփոխված /վարիատիվ/ կերպով, իբրև մշակութային երևույթ: Իսկ գրականության մեջ արքեպիսկոպոսի պատկերացման հետ առնչվող կերպարն իր մեջ խտացնում է գրողի տվյալ երկում արտահայտվող գլխավոր գաղափարներից մեկը: Այս առումով պատմվածքում ուշագրավ է իմաստուն ծերունի-իմաստուն ծեր կին արքեպիսկոպոսի գույգի դրսևորման մեկնությունը: Պատմվածքում իմաստուն ծերունի արքեպիսկոպոսի պատկերացման հետ առնչությունների մեջ են հանդես գալիս գլխավոր հերոսը՝ Մամփրեն, Տեր Հարությունը: Իսկ ծեր կնոջ արքեպիսկոպոսի կերպարի հետ է առնչվում հեղինակային խոսքով անորոշ ներկայացված ժողովրդի ներկայացուցիչ այն ծեր կինը /մամիկ/, որի պատմելով է մատուցվում Տեր Հարությունի երազում Սուրբ Սարգսի պատմածը ջրհեղեղ լինելու մասին: Ջրհեղեղը արքեպիսկոպոսի պատկերացում է: Այն լայնորեն հայտնի է Աստվածաշնչյան ջրհեղեղի հետ կապված պատմության շնորհիվ: Ջրհեղեղի արքեպիսկոպոսի իմաստն այն էր, որ աշխարհում, մարդկության կյանքում տեղի էին ունենալու շրջադարձային իրադարձություններ: Իսկ երազին հաջորդած դեպքերը վկայում են, որ այն իսկապես աշխարհաքաղաքական, շրջադարձային իրադարձությունների մասին էր խորհրդանշում /ինչը հետագայում դրսևորվեց ինչպես հայտնի է Առաջին աշխարհամարտի տեսքով /1914-1918 թթ./, հայկական Ցեղասպանությամբ /1915/, նոր պետական-քաղաքական աշխարհակարգի ստեղծմամբ /Խորհրդային Միության առաջացում/ և այլն: Երազի միջոցով շրջադարձային իրադարձությունների մասին պատկերացումների հետ կանխագագամբ առնչվելը ևս արքեպիսկոպոսի միջոցով կենսական երևույթների ճանաչողության ինտուիտիվ եղանակ էր, որը տարածաշրջանի միջազգային իրադարձությունների բուն քաղաքական պատճառներից հեռու գտնվող հասարակ մարդկանց աշխարհաճանաչողության մատչելի ձև էր: Վերոհիշյալ տեսանկյունից պատմվածքում ուշագրավ է նաև այն, որ Մետրոպոլիտ Մաշտոցին, նրա կողմից հայկական այբուբենի ստեղծման նշանակությունը մեր ժողովրդի պատմական ճակատագրում հեղինակը արժևորելու յուրօրինակ դիտանկյուն է ընտրել: Հայ գրականության մեջ հայկական այբուբենը ստեղծած նշանավոր գործչին նվիրված չափածո ավարտուն, բարձրարժեք գեղարվեստական հայտնի երկերում՝ Սիամանթոյի «Սուրբ Մետրոպոլիտ», Պարույր Սևակի «Եվ այր մի՛ Մաշտոց անուն» պոեմներում և այլ երկերում մաշտոցյան գյուտը գնա-

հատվում և իմաստավորվում է իբրև հեղինակ հանդես եկող կրթված, զարգացած, գրական բարձր օժտվածություն ունեցող հայ մտավորականների կողմից: Այս պատմվածքում Մուշեղ Գալշոյանը նույն խնդիրը բացահայտում է երիտասարդ տարիքում գրաճանաչություն ձեռք բերել չհասցրած, սակայն ժողովրդի իմաստությամբ օժտված սասունցի հասարակ շինական, թուրք ջարդարարների դեմ կռված, գաղթի ճանապարհներով անցած Մամփրեի միջոցով: Նրան դիտարկելով իբրև պատմող-նարատոր՝ հեղինակը նրա աշխարհայեցողության, երևակայության, նրա վերհուշի, մտածողության մեջ արքետիպային պատկերացումների ուրույն դրսևորումների բացահայտումներով է ներկայացնում ու արժևորում մեսրոպյան այբուբենի նշանակությունը: Եվ ահա իր ժողովրդի դեմ ցեղասպանություն իրականացրած իրենց բազում անգամներ գերազանցող թշնամու դեմ գլուխ չխոնարհած, յուրաքանչյուրի հետ նրանց դեմ կռված Մամփրեին բնականաբար պիտի թվար, որ Մաշտոցը հայոց տառերը իր սրտից է դուրս բերել, և որ դրանք կարմիր են: Տառերը այդպիսի գույն պետք է ունենային, քանի որ մեր ժողովրդի դարավոր պատմության ընթացքում նպաստել են, որ ժողովուրդը կռվի թշնամու դեմ իր ինքնությունը պահպանելու և ազատ ապրելու համար: «Հայոց տառերը կարմիր են, բացատրում էր Տեր Հարությունը, քանզի սուրբ Մաշտոցը իր սրտից է հանել ի լույս: Եվ կարմիր են, քանզի թրծվել են արդար արեգակով: Եվ կարմիր են, քանզի սրբազան կոիվների են մասնակից եղել: Եվ ասեղնագործում էր հանդարտիկ, հեռվից ու մոտիկից ուշադիր զննելով, երբեմն այնպես վերացած, որ իրենց թվում էր, թե հայոց տառերը նոր-նոր հորինվում են, և Տեր Հարությունն է ստեղծողը»[1,382]: Կարմիրը արյան և հատկապես արեգակ-կրակի գույնն է, իսկ վերջինս աշխարհի չորս տարրերի մասին հնագույն պատկերացման բաղկացուցիչներից մեկն է /հող, ջուր, օդ, կրակ/, որոնց առանձին բաղադրիչների հետ /հող, ջուր-առու/ համեմատությունների հերոսը հաճությամբ է դիմում հայկական այբուբենը սովորելիս: Հասարակ գյուղացի Մամփրեի համար հող ու ջրի-առվի հետ գուգահեռ անցկացնելով այբուբենը սովորելը ևս նրա սոցիալական վիճակի ու զբաղմունքի հետ էր կապված:

Գրողը աստիճանաբար խորացնում է հայոց այբուբենի նշանակության մասին պատկերացումների շրջանակը, այդ թվում Մամփրեի աշխարհընկալման մակարդակով: Այբուբենը նրա պատկերացմամբ ստեղծվել էր, որ տառերով ժողովրդի համար կարևոր գաղափարների մասին գրվեին, և որ այն տարածվեր նաև Մելքոն վարժապետի հորինած այբուբենի երգի /«Ռանչպարների կանչը»/ միջոցով: Իր սովորած տառերի մի մասը այդ երգի տեքստի պատառիկների շնորհիվ էին նրա հիշողության մեջ մնացել: Այս հանգամանքն իր հերթին վկայում էր տղամարդու/Մամփրեի/ մեջ անիմայի, այս դեպքում ստեղծագործական սկզբի, արվեստի նկատմամբ հակում ունենալու մասին: Ինչը ութսունամյա հասակում արթնացավ նրա մեջ մի նոր հզոր բռնկմամբ, որին դեռ կանդիդատանք:

Պատմվածքում ուշագրավ են նաև երկրի դեկավարի արքետիպային պատկերացման վերաբերյալ արծարծումները: Մեծահասակ Օհանը համագյուղացիների հետ զրուցելիս դատապարտում էր Օսմանյան կայսրության տիրակալին՝ սուլթանին, որը սեփական, ազգայինը չունենալով՝ ուրիշ ազգի ստեղծած տառերով արյունոտ հրամաններ է արձակում: Այդպիսի մի հրամանով էր նա մահապատժի ենթարկվել նաև Մելքոն վարժապետին: Իսկ հայ ժողովուրդը թեև թագավոր չունեի, սակայն իր սեփական, ազ-

գային տառերն ուներ: Քաղաքակրթական-մշակութային այս արժեքը ունենալու առավելությունը, օրինական հպարտության զգացում էր առաջ բերում Օհանի մեջ: Ուստի մեսրոպյան այբուբենը նրա ընկալմամբ դարձել էր մեր ժողովրդի արքան, որին հնագանդվում էին հայերը: Սա արդեն երկրի ղեկավարի արքեպիսկոպոսական պատկերացման մի նոր տարբերակ էր հասարակ ժողովրդի ներկայացուցչի ընկալմամբ, ինչը հարստացնում էր այբուբենի գնահատման ժողովրդական ընկալումն ու մոտեցումը: Այսինքն՝ արքայի կամ երկրի ղեկավարի գաղափարը զուգակցվում էր քաղաքակրթական արժեքի ստեղծման ու գնահատման ընդունակության և ոչ թե դաժան հրամաններ հրապարակելու հետ: Պատմվածքում ֆաբուլայի զարգացման առումով գլխավոր տեղ է զբաղեցնում Մամփրեի կողմից հանդես բերված վճռականությունը՝ թոռան օգնությամբ հայկական այբուբենի իմացությունը իր համար լիարժեք դարձնել, տարիների իր երազանքը իրականացնել ութսուն տարեկան հասակում: Այս մտասկզբումն այնքան հզոր էր նրա մեջ, որ հեղինակն այն դարձնում է ընդհանրապես գրավոր խոսքով ստեղծագործական աշխատանքի խորքային ու կարևոր կողմեր բացահայտելու միջոց: Մանավանդ որ այդ խնդիրները արծարծում է հասարակ մարդու, սակայն ժողովրդական իմաստությամբ օժտված Մամփրեի նման ծանր ճակատագիր ունեցած սասունցու հայացքով: Տառաձանաչությունն իր համար մատչելի դարձնելու համար նա դրանց ձևերը համեմատում է իր համար ծանոթ ու հասկանալի բնաշխարհի տեսարանների հետ, առունների հոսանքների, շարժման ուղղության ու միմյանց հետ կապվելու հետ: Եթե նախապես մանկան բնագործ էր ընկալել «Ռանչ-պարների կանչ»-ի երգային ներդաշնակության, խաղաղ աշխատանքի դրվատման հետ միահյուսված, ապա աստիճանաբար խորանում է նրա հոգում այբուբենի իմացության կարևորությունն ու նշանակությունը իր և իր ժողովրդի համար: Նա գիտակցում է, որ Մաշտոցի ստեղծած այբուբենը եղել է մեր ազգային ինքնությունը պահպանելու կարևոր գրավականներից մեկը: Ուստի այբուբենի ստեղծման գործընթացը Մամփրեն պատկերացնում էր իբրև այն ստեղծողի հոգու, սրտի այնպիսի բխվածք, որի շնորհիվ հայոց գիրը դարձել է պատմության ընթացքում մեր ժողովրդին պաշտպանելու միջոց: Այդ պատկերացումը փոխանցվել էր տառերի մյուս սովորեցնողներին, այս դեպքում նաև Տեր Հարությունին. դրանք նա այնպես էր սովորեցնում, կարծես ինքն էր նորից ստեղծում՝ իր հոգեաշխարհից հանելով դրանց պատկերները: Իսկ ժողովրդին պատուհասած արհավիրքի ժամանակ էլ նա այբուբենի ուսուցման ավանդույթը պահպանելու համար խորհրդանշական կերպով հեռանում է դեպի Արարատ լեռը: Նրա արքեպիսկոպոսական հավերժ ու անսասան գոյության իմաստի մեջ պահպանելու քաղաքակրթական այդ ձեռքբերումը՝ կոտորածների, վայրենի պատերազմական իրադարձությունների ժամանակ: Լեռան արքեպիսկոպոսական պատկերացումները պատմվածքում ազգային արժեքների, ինքնության պահպանման խորհրդանշան են, հովանավոր: Դա է պատճառը, որ տառերը սովորելու Մամփրեի ուխտը սասունցիների համար սուրբ լեռ Մարաթուկին ուխտ անելու հետ է կապված, որպեսզի երդմանը հավատարիմ մնա: Եվ ահա Մամփրեն տարրականում սովորող թոռնուհու հսկողությամբ այբուբենն է սովորում՝ անտեսելով համազրուդացիներից ունեց հեգնոտ վերաբերմունքը, ունենալով նաև խրախուսող համերկրացի: Մակայն ամենակարևորն այն էր, որ, դժվարությամբ սովորելով տառերը, Մամփրեն աստիճանաբար ավելի ու ավելի էր ներթափանցում տառաձա-

նաչության ու գրի իմացության բարձր ու կարևոր իմաստի մեջ: Արդեն Տեր Հարությունը պատկերավոր կերպով իր սաներին սովորեցրել էր, որ Մաշտոցը տառերը իր սրտից է հանել, դրա համար էլ դրանք կարմիր են: Ու վարժապետն ինքն էլ այնպես էր տառերը սովորեցնում կարմիր թելով հյուսելով, որ աշակերտներին թվում էր, թե նա էլ իր հերթին է այդ տառերը ինքնուրույն հորինում: Այլ կերպ ասած՝ տառերը սովորելու ընթացքը Մամփրեի մեջ առնչվում է ստեղծագործական աշխատանք կատարելու անհատական մեծագույն արարչական ջանքերի հետ: Ու այս պատկերացումը նրա մեջ գնալով խորանում է՝ տառերի իմացությանն ու գործածությանը վերագրելով բարձրագույն, քաղաքակրթիչ իմաստ ու նշանակություն թե՛ իր ազգի և թե՛ մարդկության համար:

Տառերի գործածության մեջ նա տեսնում է կենսական ճշմարտությունը գրի առնելու և բարձրաձայնելու հնարավորություն: Ահա մտածողության այս մակարդակին հասնելու շնորհիվ է, որ, մեր կարծիքով, Մամփրեի կերպարը լիարժեք բացահայտելու համար նրա մեջ պետք է տեսնել «ստեղծագործական գործընթացի սուբյեկտի ֆիգուրայի» [3, էջ 167] արքեսիպային պատկերացման առնչությամբ տարբերակի դրսևորման արտահայտություն: Ժողովրդի և իր ծանր ճակատագրի բերումով նա հասել էր այն ինքնագիտակցությանը, որ տառաճանաչությունը պետք է օգնի բացահայտելու կենսական ճշմարտությունները, որոնք տարբեր պատճառներով մնում են անհայտ կամ կեղծվում են անարդար, միտումնավոր կերպով, այդ թվում՝ օտար նվաճողների մեղքով: Իր կենսափորձի ու կենսագագացողության չափով Մամփրեն հասնում է ստեղծագործող անհատի, արվեստագետի, հրապարակախոսի, գրողի համար այն պարտադիր ստեղծագործական օժտվածության ըմբռնմանը, որ գրելու ընդունակությունը պետք է ծառայեցվի կենսական ճշմարտության իմացությանն ու բարձրաձայնելուն, այդ մասին գրածը հրապարակելու միջոցով: Մտածողության այս մակարդակին հասնելու շնորհիվ է, որ նա մաշտոցյան տառերը համարում է զինվորներ, իսկ իրեն նրանց առաջնորդող արքա՝ Մամփրե արքա: Ինքն իր այդ զինվորներով պետք է մարտնչի մեր ժողովրդի հանդեպ պատմական անցյալում եղած անարդարությունների բացահայտման դեմ, աշխարհին պատմել պատմական ճշմարտության մասին: Անհրաժեշտ էր բացահայտել նաև կեղծիքը, որը կատարվում էր իր շուրջը, խորհրդային տարիներին բնորոշ ժամանակաշրջանի արատավոր լրագրողական ստի ու երեսպաշտության միջոցով: Այս երկու ուղղությամբ էլ կյանքի վերջին օրերին նրա գործադրած ջանքերը գտարյուն ճշմարտության համար մարտնչող, ստեղծագործող անհատին վայել բարձր պահվածքի արտահայտություն էր: Եվ հեղինակը Մամփրեի վերհուշերի ու մտածողության միջոցով հղկում է նրա կողմից մաշտոցյան գրերի նշանակության մասին գաղափարը: «Մաշտոցի գրերը, կարդում ենք պատմվածքում, - զինվորներ են: Գեղեցկադեմ, մաքուր և զուլալ և արի զինվորներ: Զինվորներ: Ոչ թե ասկյարներ, այլ զինվորներ: //Երկրի սահմանները պաշտպանող զինվորներ: //Արդարության, ճշմարտության համար կռվող զինվորներ: //Գեղեցիկն ու բարին պաշտպանող զինվորներ: //Եվ հայոց երկրի թշնամոց դեմ կռվող հերոս զինվորներ» [1, էջ 396]: Տառերը լրիվ ճանաչելուց և գրել կարողանալուց հետո ուշագրավ վերաիմաստավորում է կատարում Մամփրեն հայկական գրերի մասին՝ իր մանկության շրջանում ստացած տպավորությունների մեջ: Ազգային այբուբեն ունենա-

լը, ինչ խոսք, ազգի համար քաղաքակրթական ձեռքբերում է, սակայն պակաս կարևոր չէ այն, թե ինչպիսի նպատակների համար է այն ծառայեցվում: Թուրքական սուլթանն, օրինակ, օտարի գրատեսակը/արաբական գիրը/ օգտագործելով անարդար, արյունոտ հրամաններ էր արձակում՝ հայ մարդկանց դեմ, Մելքոն վարժապետին մահապատժի ենթարկելու համար: Հետևաբար . «Եվ Տեր Հարությունն էր ճիշտ, ոչ թե Օհանը: Ճիշտ չէր Օհանը. Էրզրի իրենց գյուղի ամենատարեց մարդը, նա, որ հզոր ընկուզենի ուներ և իր ընկուզենու հասակակիցն էր, ճիշտ չէր, որ ասում էր, թե հայոց գիրը հայոց թագավորն է, արքան է: Հայոց գրերը հայոց զինվորներն են: Իսկ թագավորը, թագավորը Մամփրեն է, Մամփրեն է արքան, այսինքն նա, ով այդ զինվորներն ունի իր հրամանի տակ և նրանց կռիվ է տանում՝ հանուն հայրենիքի, հանուն արդարության, հանուն ճշմարտության, հանուն գեղեցիկի» [1, էջ 396]: Այնուհետև իր օրինակը ինքնաքննադատաբար օգտագործելով՝ Մամփրեն պարզհոգի, արդարամիտ մարդու անմիջականությամբ, տառերով ստեղծագործական աշխատանք կատարելու, դրանք կյանքում կիրառելու մասին իր նոր տեսակետն է արտահայտում: Նրա պարզունակ թվացող մտորումներում արտահայտվում է համագային ու համապետական, ընդհանրապես համամարդկային նշանակություն ունեցող մտահոգություններ: Ութսունամյա սասունցի գյուղացին գրավոր խոսքի միջոցով կենսական ճշմարտությունն ու արդարության բացահայտման բարձրագույն պահանջն է կարևորում իր օրինակով ներկայացնելով իրեն իր կարգավիճակում չարդարացնող երևակայական մի Մամփրե արքայի. «Իսկ Մամփրե արքան կարող է հանկարծ փախչոտի մեկը լինել և զինվորներին հիմար հրամաններ տալ, այդ դեպքում նա արդեն արքա չէ, այլ սովորական մի փախչոտ և հրաման տալու իրավունք չունի, այլ ամենաշատը, պետք է հետևի, թե իսկական արքայի հրամանի տակ զինվորներն ինչպես են շարժվում, դեպի ուր են շարժվում և ինչ են անում և, եթե կարող է, թող մաքրի իր փախչոտը: Այդ Մամփրե արքան կարող է հանկարծ նենգ մի ավազակ լինել, իսկ ավազակն արդեն արքա չէ, ավազակ է ու կա, և նրա պիղծ հրամանի տակ այդ զինվորները կարող են դառնալ ասկյարներ: Այսպես»[1, էջ 396]: Եվ ամփոփելով իր մտորում-ասելիքը՝ գրուցընկերոջ հետ խոսելիս Մամփրեն հավելում է. «-Ամեն հացակեր հայոց գրերի գլխին հարկ չէ, որ արքա դառնա»[1, էջ 396]:

Իր գեղջկական պարզ տրամաբանությամբ, տառաճանաչության և հեզելով կարդալու նախնական կարողությամբ Մամփրեն հասնում է մտածողության այն մակարդակին, որ տառերը ստեղծագործական աշխատանքում իրենց բարձրագույն գերխնդրին պետք է ծառայեն, այն է՝ գրավոր խոսքով անհրաժեշտ է կենսական ճշմարտությունը բացահայտել, բարձրաձայնել հատկապես կորսված արդարության մասին, կյանքում եղած իսկապես արդարը, գեղեցիկը ի հայտ բերել և արձանագրել: Ու Մամփրեն փորձում է իր ուժերի ներածին չափով զբաղվել այդ գործով: «Որքան բան կա գրելու: Որքան և որքան ճշմարտություններ ունի ասելու Մամփրեն»[1, էջ 401]: Առաջին տպավորիչ միջադեպը իրենց հարևանուհի կթվորուհի Ծաղիկի մասին թերթում տպագրված ակնարկի հետ է կապված: Քանի որ ինքը լավ էր ճանաչում Ծաղիկին դեռ մանկուց, ուստի Մամփրեն աղաղակող կեղծիք է համարում այն, որ թերթի թղթակիցը նրա մասին գրելիս ընդգծել էր, որ Ծաղիկը իբրև թե մանկուց երազել է կթվորուհի դառնալ:

Ժամանակի խորհրդային մամուլին բնորոշ իրականությունը արտաքուստ գեղեցկացված ներկայացնելու, արատավոր սկզբունքը, կենսական բուն ճշմարտությունը թաքցնելու, կեղծելու հակումը զայրացնում է Մամփրեին: Բնքը գիտեր, որ Ծաղիկը փոքր հասակում աշխույժ, կենսասեր, խելացի աղջիկ էր և երագում էր ուսուցչուհի, բժշկուհի կամ նման մի ոլորտում հայտնվել, բարձր կրթություն ստանալ, սակայն ամուսնանալուց հետո երեխաներ են հայտնվում և նրա երագանքները չեն իրականանում: Նա հարկադրված էր կթվորուհի աշխատել, որ կարողանար ընտանիքում երեխաներին պահել: Այս ամենն իմանալու շնորհիվ է, որ Մամփրե արքան կատարում է իր առաջին սուր քննադատական գրառումն ուղղված Ծաղիկի մասին ակնարկի հեղինակի դեմ. «Տղա, փորի համար հոգին չեն ծախի: Դու հոգի չունես, տղա, սուրբ Մաշտոցի արդար զինվորներին անարդար հրաման մի արձակե: Դու արքա չես ու գրեթե հրաման արձակելու իրավունք չունես: Քու հարամ աջը քեզ քաշե, տղա: Թե կրնկնիս իմ ձեռք...» [1, էջ 400]: Արդարամիտ ու ճշմարտասեր Մամփրեն անելիք շատ ուներ, իր տեսած ու գիտեցած բազում ճշմարտությունների մասին էր հարկավոր գրել: Ափսոս որ շատ ուշ ճանաչեց հայկական տառերը: Կյանքի վերջին օրերին Մամփրեի մեջ արթնանում է նաև պատմական անարդարությունը բարձրաձայնելու պահանջը: Մանկության, պատանեկության շրջանում էր նրա հոգու վրա ծանրացել հարևան թուրք Օսմանի լամուկի Օսմանի հոխորտանքը իրենց տան վերևի Մեհրեաղբյուրի անունը թուրքերեն՝ Աթաբունար անվանելու կապակցությամբ: Ճիշտ է նրան մի լավ տրորեց, սակայն վերջինս փախավ ու հեռվից քարով խփեց գլխին, արնոտեց գլուխը՝ շարունակելով կանչել Աթաբունար, այսինքն՝ աղբյուրի անունը Մեհրե չէ, այլ Աթաբունար, այսինքն աղբյուրը Մամփրեինը չէ, այլ իրենն է: Ութսունամյա իմաստուն ծերունու ուժերը նվազում էին և նա օգնության կանչեց «Էրգրի սարերի շունչը, տրորեց աչքերը և օգնության կանչեց սարերին փլված ճանանչ եկեղեցիների գործությունը, և մատիտը ձեռքն առավ... Հիմա, հիմա... Ահա թե ինչի համար, թե ինչի համար սովորեց հայոց գրերը» [1, էջ 400]: Մամփրեի՝ պատմական ճշմարտությունը պաշտպանելու, իշխողի կեղծարարությունը մերկացնելու և հերքելու այսպիսի ներշնչման իրական ու հոգևոր աղբյուր-ազդակները իսկական մտավորական գրողին համակած զգացողություններ են, որին նա հաղորդակից էր դարձել իր կյանքի մայրամուտին: Եվ կյանքի գնով կատարած իր վերջին գրառումը, դառնում է նրա դժվար կյանքի ընթացքում ձևավորված, պատմական անարդարությունը հերքելու և պատմական ճշմարտության սկզբունքը պաշտպանելու մասին հայ բոլոր սերունդների ընթերցողին ուղղված պարզ, սակայն պատկերավոր ու փոխաբերական իմաստով շարադրված, կոթողային, արդիաշունչ, անմոռաց պատգամ: «Օսման, թալանչի Օսման,- իր վերջին ուժերով գրել էր Մամփրեն,- ուրեմն որպես ավագակ որ ճամփին կանգնեցիր, էդ ճամփեն քոնն է, հա՞: Քու թալանչի ձեռքն, որ դռան դիպավ, էդ տունը քոնն է, հա՞: Քու հարամ շունչն որ աղբրակին դիպավ էդ աղբուրն քոնն է, հա՞... Աթաբունար... Մամփրեն ճար չունեցավ, թե քեզ տրորեր, տրորեր ու տրորեր, ու դու հասկանայիր, թե Տալվորիկի սարերում ու ողջ Մասնա սարերում Աթաբունար հարամանուն աղբյուր չկա: Չկա ու չկա: Աղբյուրի անունը Մեհրե էր ու Մեհրե կմնա՝ Մեհրեաղբյուր: Պատմություն կա, արարիչ կա ու հնուց եկած գրույց. Առյուծ Մեհրն էդտեղ,

հենց էդ աղբրակի բխած տեղն է հանդիպել առյուծին ու ճղել զառյուծն ու, կամոք արարչի, տեղն ու տեղն աղբյուր է բխել: Եվ արարիչն ինքն է կնքել՝ Մեհրեաղբյուր: Արարիչն է ծնել ու արարիչն է կնքել: Օսման, Թալանչի Օսման, ես էլ մեռնեմ, դու էլ մեռնես, աղբյուրի անունը Մեհրե էր ու Մեհրե էլ կմնա: Մամփրե արքա»[1, էջ 403]: Կենսական ու պատմական ճշմարտությունը նման աննահանջ համարձակությամբ բարձրաձայնելու Մամփրեի պահանջը նրան լիիրավ պահում է ստեղծագործական գործընթացի սուբյեկտի ֆիգուրայի արքետիպի տարբերակային մի կերպարի մեջ: Այս տիրույթում նա հաղորդակից է նաև իմաստուն ծերունու, մաշտոցյան այբբուբենի արքայի խորհրդանշանական արքետիպային պատկերացումների հետ և այդ ամբողջի յուրօրինակ մարմնացում է դառնում Մուշեղ Գալշոյանի պատմվածքների տիրույթում: Այդ յուրահատկությամբ հանդերձ, ազգային նկարագրով, սասունցու պահվածքով նա նաև ձեռք է բերում համամարդկային նշանակություն ամեն կերպ ճշմարտությունը բացահայատելուն միտված արդարամտության և կեղծիքի հետ չհաշտվելու ազնվամտության շնորհիվ: Իսկական գրողին վայել բարոյական ու գեղագիտական այսպիսի սկզբունքներով առաջնորդվող կերպարին բնորոշ հատկանիշներ է ձեռք բերում Մամփրե արքան /այս դեպքում «արքա»-ն դարձել էր նրա ցանկությամբ գրական ծածկանուն/:

Ե Զ Ը Ա Ն Ա Ն Գ ՈՒ Մ. Արքետիպային պատկերացումների դրսևորումների դիտանկյունից Մ.Գալշոյանի «Մամփրե արքան» պատմվածքի գրականագիտական վերլուծությունը նպաստում է երկի բովանդակությունը նոր խորքերով ներկայացնելուն: Գլխավոր հերոս Մամփրեի կերպարի միջոցով բացահայտվում է հասարակ սասունցու կողմից մաշտոցյան այբբուբենի գնահատման յուրօրինակ մի դիտանկյուն, որի շնորհիվ ընդգծվում է, որ ութսունամյա ծերունին հանդես է գալիս իբրև ստեղծագործական սուբյեկտի ֆիգուրայի արքետիպային պատկերացման դրսևորման, այս դեպքում ճշմարտասեր և արդարության համար պայքարող գրողի հոգեկերտվածք ունեցողի մի ինքնատիպ տարբերակ:

Գ ր ա կ ա ն ու թ յ ու ն

1. **Գալշոյան Մ.** *Չորի Միրոն*, Երևան, «Սովետական գրող», 1983, 382 էջ:
2. *Գրականության տեսության արդի խնդիրներ: Ուսումնական ձեռնարկ*, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2016, 330 էջ:
3. **Авасянянц О.** *Архетипы культуры в романе Б.Л.Пастернака «Доктор Живаго»*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Владикавказ, 2013, 167с.
4. **Большакова А.** *Имя и архетип: к постановке проблемы*. // Вестник УлГТУ. 2012, N 1. 48-55 сс.

References

1. **Galshtoyan, M.** *Miro of the Canyon [Dzori Miron]*, Yerevan, "Soviet writer" Publ. House, 1983, 382 p. (in Armenian)
2. *Current Issues in Literary Teory[Grakanutyayn tesutyayn ardi khndirner: Usumnakan dzerrnark]*, Yerevan, YU Publ. House, 2016, 330 p.. (in Armenian)

3. **Avasapyants, O.** Archetypes of Culture in B.L.Pasternaks Nowel “Doktor Zhiwago” {*Arkhetipy kul'tury v romane B.L. Pasternaka "Doktor Zhivago."* *Disertatsiya na soiskanie uchenoy stepeni kandidata filologicheskikh nauk*]. Vladikavkaz, 2013, 167 p. (in Russian)
4. **Bol'shakova, A.** Name and Archetype: Towards the Formulation[of Problem [*Imya i arkhetip: k postanovke problemy*]]. // Vestnik ULGTU. 2012, N 1, 48-55 pp. (in Russian)

Ընդունվել է / Received on: **16. 09. 2025**

Գրախոսվել է / Reviewed on: **19. 10. 2025**

Հանձնվել է տպ. / Accepted for Pub: **10. 12. 2025**

Տեղեկություններ հեղինակների մասին

Գագիկ Վահեի ԽԱՉԻԿՅԱՆ՝ բան. գիտ. դոկտոր, ԾՊՀ-ի
հայոց լեզվի և գրականության ամբիոնի պրոֆեսոր, Գյումրի, ՀՀ,
էլ. հասցե՝ gagikkhachikyan@gmail.com / ORCID.Id/0009-0008-8797-7442

Gagik Vahe KHACHIKYAN: Doctor of Philological Sciences,
Professor at the Chair of Armenian Language and Literature, SUSH, Gyumri, RA.
e-mail: gagikkhachikyan@gmail.com / ORCID.Id/0009-0008-8797-7442

Արեգնազ Վահրիճի ՄԵԼԻՔՍԵԹՅԱՆ՝ ԾՊՀ-ում «Նորագույն
շրջանի հայ գրականություն» մասնագիտությամբ հայցորդ, Գյումրի, ՀՀ,
էլ. հասցե՝ aregnaz.manukyan.1997@mail.ru / ORCID.Id/0009-0002-5102-4718

Aregnaz Vahrich MELIKSETYAN: Post-graduate student by the Specialty "Modern
Armenian Literature" at SUSH, Gyumri, RA.
e-mail: aregnaz.manukyan.1997@mail.ru / ORCID.Id/0009-0002-5102-4718